

ГАЛЕРЕЯ СЛАВЕТНИХ

Тетяна ВЕРГЕЛЕС

ФРІДРІХ АВГУСТ ФОН ХАЙЕК – ТЕОРЕТИК ІНДИВІДУАЛІЗМУ І СВОБОДИ

Фрідріх Август фон Хайек (1899–1992) розділив Премію пам'яті Альфреда Нобеля з економіки у 1974 році із Г. Мюрдалем, як визначив Нобелівський комітет, “за новаторські праці з теорії грошей і теорії економічних коливань, а також за глибокий аналіз взаємозалежності економічних, соціальних та інституційних явищ” [9].

Фрідріх фон Хайек народився у Відні, у родині з глибокими академічними традиціями: не тільки батько, але й обидва діди були професорами провідних університетів Австрії, професорами стали й обидва його брати. У 1917 році, відразу після закінчення школи, він був призваний у австро-угорську армію і служив артилерійським офіцером на італійському фронті. У 1918 р., після укладення миру, Хайек повертається до дому і вступає до Віденського університету, де вивчає право, економіку, філософію і психологію. У 1921 р. Фрідріху фон Хайеку було присуджено науковий ступінь доктора права, а у 1923 р. – у галузі економіки. Протягом року, після захисту дисертації з економіки, він стажувався як асистент в Нью-Йоркському університеті, прослухав у Колумбійському університеті лекції з економіки, які проводили В. Мітчелл і Дж. Б. Кларк. У 1927 р. Фрідріх фон Хайек разом із Л. фон Мізесом заснував австрійський інститут економічних досліджень (досліджень економічної кон'юнктури). Одночасно з 1929 р. він викладав економіку та статистику у Віденському університеті.

© Тетяна Вергелес, 2006.

У цей час він публікує велику кількість статей з торгового циклу, монетарної теорії і економічної політики. У 1930 р. Ф. фон Хайєка запрошують прочитати чотири лекції в Лондонську школу економіки, де він залишається професором економіки і статистики до 1949 року.

Життя Фрідріха фон Хайєка в Англії було насичене плідною науковою роботою. Він став ініціатором економічної дискусії, що розгорнулася у зв'язку з його рецензією на працю Дж. М. Кейнса "Трактат про гроші" (1930). У відповідь на це Дж. М. Кейнс попросив П. Сраффу написати рецензію на книгу Хайєка "Ціни і виробництво" (1931). За часом дискусія збіглась з Великою депресією і тому, по суті, велася навколо причин глибокої кризи, що охопила усі індустріальні країни, та шляхів виходу з неї. У цій дискусії зіткнулися дві економічні школи – австрійська і кейнсіанська. І хоча, за визнанням більшості, вона завершилася на користь кейнсіанців, тим не менше, аргументацію Хайєка щодо довгострокових наслідків стимулюючої фінансової і монетарної політики можна вважати пророчою з огляду на стагфляційну кризу 70-х рр.

Дискусія з Дж. М. Кейнсом і його прихильниками з проблем теорії грошей, циклу і капіталу знайшла відображення у працях вченого "Ціни і виробництво" (1931), "Прибуток, процент та інвестиції" (1939) та "Чиста теорія капіталу" (1941). У 30-ті роки виходять "Монетарна теорія і торговий цикл" (1933), "Монетарний націоналізм і міжнародна стабільність" (1937), у яких Фрідріх фон Хайєк передбачив багато положень монетарної теорії М. Фрідмана.

У 1940–1943 рр., під час Другої світової війни, вчений працював над книгою "Дорога до рабства", яка була опублікована у 1944 р. У ній будь-яка форма державного втручання в економіку розглядалася як різновид тоталітаризму. Серед багатьох наукових праць Ф. Хайєка важливе місце посідають також "Індивідуалізм та економічний порядок" (1948), в якій економічні інтереси індивідів, їх переваги і суб'єктивні оцінки розглядаються як основа "економічного порядку", "Конституція свободи" (1960), де викладені правові принципи суспільства, заснованого на ідеалах лібералізму. Основні ідеї цієї роботи отримали подальший розвиток у тритомній праці Ф. фон Хайєка "Право, законодавство і свобода" (1973, 1976, 1979), в якій він оцінює правові і політичні основи сучасної західної демократії як такі, що суперечать ідеалам істинного лібералізму, і накреслює шляхи їх реформування з метою наближення до цих ідеалів. Остання праця Ф. Хайєка "Фатальна концепція, помилки соціалізму" (1989); яка підводить свого роду підсумок його більш як піввікової науково-публіцистичної діяльності, спрямована здебільшого на обґрунтування переваг ринкової економіки і критику соціалізму.

Книга "Дорога до рабства" мала великий успіх і виявилась популярною далеко за межами Європи. Вона стала бестселлером у США, була інсценізована на радіо, неодноразово превидувалась. Ця обставина, безумовно, сприяла тому, що Ф. Хайєк одержав кілька запрошень відвідати США. У 1950 р. він переїхав у Сполучені Штати і до 1962 р. працював професором соціальних наук та моралі Чиказького університету.

У 1963 році Ф. фон Хайєк повернувся в Європу, де обійняв посаду професора з політичної економії у Фрайбурзькому університеті. Вийшовши на пенсію у 1969 р., він продовжує викладацьку діяльність в якості професора-консультанта у

Зальцбурзькому університеті. У 1977 р., у віці 78 років, Ф. фон Хайек повернувся до Фрайбурга, де помер у березні 1992р.

Підґрунтям для адекватного розуміння теоретичної спадщини Ф. фон Хайєка є аналіз особливостей його методології дослідження. Ці особливості, насамперед, можна охарактеризувати як суб'єктивізм та індивідуалізм. Пізнання, на думку вченого, це лише спосіб інтерпретації, пояснення. Властивості об'єктів пізнання насправді не містяться у них самих, а є продуктом свідомості того суб'єкта, який встановив відповідну класифікацію. Таким чином пізнання, стверджує Хайек, це просто умовна побудова, абстракція, яка може бути модифікована під впливом, наприклад, досвіду [4]. Об'єкт дослідження, таким чином, стає невід'ємним від його суб'єкту.

Можливість застосування наукових методів для вивчення суспільства Ф. Хайек заперечував. Пояснював він це тим, що якщо зв'язки між фізичними явищами можна до певної міри вважати об'єктивним фактом, то цього не можна сказати про стосунки між людьми, які є об'єктом дослідження суспільних наук. Факти, з якими мають справу останні, це оцінки, мотиви, переваги, поведінка окремих індивідумів. Знання, таким чином, не може бути відповідним керівництвом до дії, основою втручання у суспільний порядок, адже воно є розсіяним, розпорошеним серед багатьох людей, "швидко псуваним", а тому не може бути ні послідовним, ні повним. Крім того, значна частина знання має неформальний, інтуїтивний характер. Наслідок цього – визнання вченим неможливості розробки об'єктивної й загальної характеристики економічної системи, оскільки остання буде значно вужчою й схематичнішою порівняно з реальною інформацією і знаннями, наявними в системі.

Методологічний індивідуалізм і суб'єктивізм Ф. Хайєка зумовлює мікроекономічну спрямованість його концепцій і заперечення ним макроекономічного аналізу як такого. На його думку, макроекономічні залежності, якими оперують представники багатьох шкіл економічної думки (кейнсіанства, марксизму, монетаризму і ряду інших), мають мало спільного із реальною дійсністю, оскільки в основі господарського життя лежать індивідуальні суб'єктивно-психологічні оцінки і мотиви господарюючих суб'єктів, які жодним чином не зводяться до будь-яких загальних закономірностей. Відповідно, "суспільство", "колектив", "економічна система", "капіталізм" стають термінами, що позбавлені реального змісту. Ті, які стверджують, що суттєве місце в дослідженні займають категорії, які передбачають аналіз в масштабах усього суспільства, є гіршими, ніж просто нерозумними, заявляє Хайек. Такі люди є небезпечними, адже вони неодмінно переходять від суджень щодо природи колективу до тверджень про те, що для збереження його цілісності індивідуальне мислення необхідно підкорити свідомому суспільному контролю. А це вже є прямою дорогою до рабства [4].

Важливе місце в теорії економічного лібералізму Ф. фон Хайєка посідає його вчення про спонтанний ринковий порядок. На думку вченого, ринкова економіка виникає та еволюціонує у результаті взаємодії людей. Однак звідси не випливає висновок про те, що такий характер її формування і розвитку створює для людей можливість цілеспрямованого впливу на ці процеси. Справа в тому, що ринкова економіка розвивається відповідно до своєї власної внутрішньої логіки, зумовленою тією обставиною, що в її формуванні люди керуються своїми практичними знаннями,

втіленими у звичаях. Це, так би мовити, невидиме знання, яке не усвідомлюється його носієм і тому не може бути окремо від нього формалізованим, узагальненим у якихось теоріях і покладеним в основу економічної політики. Крім того, ця інформація величезна за обсягом, вона стосується конкретних умов і параметрів поточної діяльності у сфері економіки. Провідна роль у формуванні і поширенні цієї інформації, на думку Ф. фон Хайєка, належить механізму ринку, який через систему цін, зміну співвідношення попиту і пропозиції, конкуренцію тощо забезпечує координацію дій учасників ринку. Ринок, таким чином, розглядається як своєрідний інформаційний механізм, який забезпечує отримання не фрагментарних, а системних знань про економіку, без яких неможлива ефективна господарська діяльність.

Якщо представники неокласичної школи вважали, що ринок – соціальний механізм, що розподіляє обмежений і до того ж відомий обсяг ресурсів відповідно до обсягів і згідно зі структурою потреб покупців, то з точки зору Ф. Хайєка з таким завданням цілком справилася б система планового розподілу виробничих факторів із єдиного центру. Ринок же сам здатний ефективно розподіляти ресурси, що раніше не були і не могли бути враховані, на господарські цілі, які раніше не були і не могли бути виявленими. Конкуренція, писав Ф. Хайєк, це ефективний спосіб спрямовування невідомих ресурсів на невідомі цілі [8, 260]. Спонтанний характер ринкового порядку означає, що будь-яке втручання в нього може лише підірвати механізм ринку і паралізувати господарську систему в цілому.

Послідовно обстоюючи ідею свободи, Ф. Хайєк визначає останню як відсутність примусу. Примус він пропонує визначити як право довільного управління, яке, на його думку, має бути монополізоване урядом, а потім зведено до мінімуму (оподаткування, допомога по безробіттю і забезпечення у старості). Людина сама мусить дбати про свій економічний та соціальний добробут, а не очікувати допомоги від держави. Соціальна нерівність, на думку Ф. Хайєка, є закономірним явищем, яке сприяє розвитку суспільства. Держава не повинна займатись питаннями соціального регулювання. Вчений вважав, що її роль має обмежуватися виконанням інституційних функцій з охорони природного соціального порядку – свободи конкуренції, свободи монополії, свободи вибору і розвитку. Вона реалізується через формування законодавчих норм, суспільних моральних цінностей, охорону усталених традицій.

Як послідовний лібераліст, Ф. Хайєк наполягав також на обмеженні впливу держави на грошову сферу. Гроші, на його думку, не можуть виступати в якості інструмента економічної політики держави, бо це призводить лише до інфляції та економічних спадів. Вчений вважав, що стабільність грошової системи може бути досягнута лише на шляху її лібералізації (так званої денационалізації грошей), яка передбачає відміну урядової монополії на емісію грошей і заміну її конкуренцією приватних емітентів. Конкуренція емітентів забезпечить становище, при якому гроші будуть реальним мірилом величини вартості товарів, і закони грошового обігу не порушуватимуться. Валюти конкуруватимуть між собою за купівельною спроможністю та паритетом, що й визначатиме обсяги їхньої емісії. На грошовому ринку виживатиме лише та валюта, яка найліпше виконуватиме всі функції грошей.

Концепція спонтанного ринкового порядку Ф. фон Хайєка в принципі заперечувала будь-яке втручання держави в економічне життя суспільства. Тому

зрозумілим є те, що кейнсіанство стало одним із основних напрямів його критики.

Неприйнятним для Ф. Хайєка виявився підхід Кейнса до явищ ринкової економіки з позиції макrorівня. Цей рівень економічних залежностей, на думку Ф. Хайєка, не має аналогів у реальній дійсності, де всі економічні рішення приймаються лише індивідами з урахуванням їх суб'єктивних оцінок і переваг.

Необгрунтованою Ф. Хайєк вважав і кейнсіанську концепцію ефективного попиту, яка взагалі не розглядала проблему співвідношення структури попиту і пропозиції. При значному розходженні цих структур, зазначав вчений, товари не будуть реалізовані, незалежно від загального обсягу сукупного попиту. На відміну від кейнсіанської теорії, криза розглядається як результат не недостатнього, а надлишкового інвестиційного попиту порівняно із споживчим. Цей надлишковий попит ("примусове заощадження" за Хайєком) виникає внаслідок кредитної експансії і призводить до надмірного збільшення запасів капіталу. Рано чи пізно таке "перенагромодження" капіталу призводить до кризи.

Надлишкове безробіття, на думку Ф. фон Хайєка, спричинюється не недостатнім рівнем ефективного попиту, а спотвореними відносними цінами, які утворюються внаслідок непередбачуваних змін у пропозиції грошей. Саме ці зміни призводять до порушення балансу між попитом і пропозицією робочої сили в масштабах усієї економіки. Ф. Хайєк вважав, що лише ринковий механізм, без державного втручання, може виправити цю незбалансованість і повернути систему до стану рівноваги. Тому вчений категорично заперечував експансіоністську фіскальну і монетарну політику уряду. Він вважав, що використання помірної інфляції як засобу боротьби з безробіттям насправді лише посилить безробіття і доповнить його інфляційним процесом. Справа в тому, пояснював Ф. Хайєк, що це призведе до нерівномірного зростання цін (спотворення відносних цін), а отже й до нерационального використання ресурсів, оскільки вони будуть спрямовуватись в галузі зі штучно високою кон'юнктурою, визначеною зростанням цін. Для підтримки цієї кон'юнктури будуть потрібні нові грошово-кредитні ін'єкції, що посилять інфляційний процес, а структурні диспропорції, які виникнуть у зв'язку з цим, посилять безробіття.

Своєрідною у Ф. фон Хайєка була й теорія капіталу. Економісти англійської та американської шкіл особливу увагу приділяли основному капіталу і трактували останній як сукупність товарів тривалого користування. Ф. Хайєк, навпаки, намагався виділити роль оборотного капіталу, який "утворюється внаслідок того, що процес виробництва має певну тривалість" [4]. Він вважав, що капітал має переважно мінливий характер, тому основною є проблема його безперервного відтворення. З точки зору американських авторів, відновлення капіталу не є безперервним процесом, воно починається лише після зношування старого обладнання.

Крім того, на відміну від англійських та американських економістів, які передбачали більш-менш сталий характер виробничої функції, Ф. Хайєк підкреслював, що вибір тієї чи іншої технології визначається масштабами пропозиції капіталу. Тобто це означає, що поява додаткових одиниць капіталу скоріше призведе до зміни у техніці виробництва, ніж до використання цих одиниць у якості простого доповнення до існуючого запасу капіталу. Все це викличе зрушення у

Т. Вергелес
Фрідріх Август фон Гайек...

відносних розмірах попиту на виробничі і споживчі блага, відповідні зміни відбудуться й у наявному капіталі.

Наприкінці варто відзначити, що ім'я Фрідріха Августа фон Хайєка – найвпливовішого теоретика неолібералізму XX століття і найвидатнішого представника неоавстрійської традиції в сучасній економічній науці – стало синонімом захисту ліберальних цінностей, ідеології індивідуалізму, непримиренності у боротьбі з будь-якими проявами соціалістичного світогляду.

Література

1. Довбенко М. В. Сучасна економічна теорія: економічна нобелелогія. – К.: Академія, 2005.
2. Історія економічних учень: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004.
3. Історія економічних учень: Підручник / За ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко. – К.: КНЕУ, 1999.
4. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли. – М.: Прогресс, 1968.
5. Хайек Ф. Дорога к рабству. – М.: Экономика, 1992.
6. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. – М.: Новости, 1992.
7. Хайек Ф. Право, законодательство та свобода. Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: Пер. з англ.: В 3 т. – К.: Сфера, 1999–2000.
8. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2000.
9. www.nobel.se/economics/laureates/index.html

Редакція отримала матеріал 25 грудня 2005 р.